

Bertha Zoltán

„A szép mindig korszerű”

Dsida Jenő kritikai nézeteiről

Játékos életöröm és elégikus elmúlásérzet; delejező szépség- és formakultuszba oltott harmóniavágy; éteri létderű és átesztétizált haláltudat transzcendens-mítoszi kisugárzása: talán hitelesen közelíthetünk ilyesféle fogalmakkal a „csipkehúsú” (Áprily Lajos), a „széphangú” (Weöres Sándor) Dsida Jenő lírájához és életművéhez, még ha olyan eredménnyel is, mint amilyenre maga Dsida utal aforisztikus megfogalmazásában: „Költőről beszélni majdnem annyi, mint szitával vizet méríteni.” Kétségtelen mindenestre ennek a varázslatos létköltészetnek az a sugallatos ereje, amely az organikus esztétikai és etikai világérzékelés, a tiszta és eredendő csodálaton alapuló bölcséleti kitárulkozás, az antik, a keresztény, az új klasszikus értékszémlelet ősrök hagyományminőségeire támaszkodó metafizikai fogékonyság olyannyira jellegzetes összetevőiből táplálkozik. Vallomásai egyikében (*Az ember csodálkozik*) például azt fejtegeti a költő, hogy a valódi és hiteles filozófiai gondolkodás a világra csodálkozó elemi felismerésből, mélyen személyes élményből származik: „a világ pusztá létezése korántsem magától értetődő dolog. A létezés, a világot olyan nehéz megfejteni és megmagyarázni, hogy sokkal természetesebb lenne, ha nem is volna semmi”; „valószínűleg ez a csodálkozó megdöbbenés foghatta el azt az embert, aki legelőször filozofált a világon”. S ez egészen pontosan vág egybe azzal, amit Arisztotelész így szögez le a „legrégebb bölcselkedőkről”: az emberek „most is, meg régen is a csodálkozás következtében kezdtek filozofálni”; „az ember rendszerint azon kezd, hogy csodálkozik, hogy valami úgy van, ahogy van”. De az emberi gondolkodástörténet másik végpontjáról Wittgensteint is ide idézhetjük: „Nem az a misztikum, hogy *milyen* a világ, hanem az, hogy *van*.”

S ennek a lírai világszemléletnek a kisugárzó ereje „ideál” és „való” aranyi eszményszintézisétől, az „ideálszép” feltétlen esztézisétől, a nyugatos artisztikum-igény és művészetközpontúság stilizáló perspektíváitól is éppúgy növekszik, mint a modernizmus bizonyos felszabadító (expresszív, szürreális) imaginista stílus-hatásaitól vagy akár a sorsérzékeny erdélyiség ódon veretességétől. Ez a virtuóz formatechnikájával, zsongító dallammeneteivel, mennyei létvidámságot és egzisztenciális melankóliát, misztikumot és bölcsességet, üdítő életmámort és sejtelmes szorongást, egyetemes Isten-hitet és krisztusi szenvedésélményt egyszerre árasztó hangulataival — egészében bűvös káprázatosságával — olyannyira sajátosan egyedülálló költészet voltaképpen „abba a líratípusba sorolható, melyet *eszménykövetőnek* nevezhetünk. Az eszmény mint transzcendens cél feltételezi az

eszménykövetés és az eszménymegvalósítás gyakorlatának erkölcsi életcélá tételét, az ’evilágivá tett transzcendens’ paradoxonának feloldását” — állapítja meg Láng Gusztáv, kiemelve „áhitat és humanizmus” döntő jelentőségét is. Égi és földi, véges és végtelen dimenziók öllekeznek itt gyermeki, angyali, bájos-rokókós, kegyelmi-szakraális romlatlansággal; s „a profánnak és a szentnek ez az egyidejűsége olyan reveláció, olyan csoda, a szépségnek valami olyan változata, amit csak beavatottak tudnak érzékelni” (Cs. Gyimesi Éva). A Nyugat „nagy muzikálisainak” (Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád) vagy a magyar barokk klasszikus mesztereinek (főként Csokonai) költői rokonaként Dsida szeret mindent a misztérium, a „kozmosz átfogás” felé tágítani; „a természeti képet is úgy ragadja meg szemléletével, hogy misztikumá finomíthassa” (Áprily Lajos); „áhitatélvező”, átszellemítő, megszépítő poétikuma és „lelkivilága zsúfolt díszítésű, örökégs, cifra sírkamrás velencei barokk templomocskához hasonlatos, melynek zsongó csendjébe a harangszó szinte belehal” (Jékely Zoltán); a „profán és keresztény hangulatok bájos, tündéri váltakozása” „középkorban ódon, de ilyen sajátos házasítással mégis modern világérzést varázsol”; s az „arany és kék szavak” énekese így „nem csupán angyalian játékos”, nem egyszerűen „a derűs szomorúság lírikusa”, hanem egymásnak felelő minőségek között megteremtett feszültségek költője is: „Angyali, de erotikus. Szorongásos, de öngunyoros. Érzelmes, de ironikus. Vallásos, de panteisztikumba villanó. Halk szavú, de feszült. Lehangelő, de drámai. Logikus, de indulatos” (Páskándi Géza). A költő „a bűnös föld és a mennyi fényesség között repdesett folyton. Pünkösdi galambbá szeretett volna válni. Ebben az örökös és eszményi harcában a Múza volt az egyetlen, aki szerelmesen és makacsul mindig kitartott mellette. Az örök költő csalhatatlan érzéke és valami édes illat árad a verseiből” (Tamási Áron).

S hogy az erdélyi költőóriás, a „tudós költő” — aki „a csodálatosan finom, éteri érzések s a meleg, mély humánus” hatásával igézte még azt a háború utáni nemzedéket is (annak értő nagy részét), amely a verseken kívül nemigen ismert, ismerhetett a prózaíró, az elbeszélő, az útirajz-szerző, a tanulmányíró, az esszéista, a publicista, az irodalom-, művészet- és színházkritikus, a riporter Dsida (a kitagadott, lesoviniztázott, katolikusnak és „kleriko-fasisztának” bélyegzett Dsida) teljes vagy teljesebb életművéből semmit —, hogy a poeta doctus (aki szinte megrészegülten rajongott kedves mestereiért) minden más műfajában is képviselte-e a lírájában elért legmagasabb értékminőségeket: ez persze vitatható. De az vitathatatlan, hogy Dsida Jenő minden írása, minden sora fokozott figyelemre érdemes, a teljes életmű feltárása és feldolgozása immár elengedhetetlen feladat. A teljesebb Dsida-kép kialakításában úttörő munkát vállaló, a cikkek, riportok, novellák, levelek első alapos gyűjteményét, válogatott kötetét (*Séta egy csodálatos szigeten*, Kriterion, 1992, második kiadás: 2005) megszerkesztő és bevezető tanulmánnyal ellátó Marosi Ildikó joggal hangsúlyozhatja, hogy „áttetsző tisztaság jellemzi valamennyi írását, nyelvi és műfaji tisztaság — akárcsak a költészetét”; amit „Áprily ír Dsida költészetéről, ez jellemző publicisztikájára is: ’Rendkívüli

szuggesztivitással indult, feltűnő formai alkalmazkodni tudással és hajlékonysággal;” „írt tájékozottságról tanúskodó színikritikákat, az alkotás problémáit belülről érzékelő könyvbírálatot (főleg költők műveiről), olykor egy-egy képzőművészeti cikket is, amelyekkel méltán foglal helyet a két háború közötti évtizedek romániai magyar kritikátörténetében”. S valóban, ezek az (eredetileg legnagyobb-részt a *Pásztortűz*, az *Erdélyi Helikon*, a *Keleti Újság*, az *Erdélyi Lapok* hasábjain napvilágot látott) vallomásos kisesszék, jegyzetszerű ars poeticák, szubjektív kritikai és művészeti reflexiók, egyszerre lírai és tárgyyszerű tudósítások egyrészt sokféle sajátos alkotói műhelytitokra (sőt műfordítói műhelygondra), intencióra, meggyőződésre világítanak rá, másrészt változatos és gazdag érvkészlettel, határozottságában (a polémiáktól sem elzárkózó állásfoglalásokban) is rugalmas ítélőképességgel mutatnak rá különféle esztétikai és irodalomtörténeti problémákra, gondolati-eszmei törekvésekre, szellemi mozgásfolyamatokra, irányzatokra, átrendeződésekre, s még ideológiai, kisebbségi önvédelmi és közösségépítő szükségletekre és távlatokra is. Európai horizontú minőségelvűség és értéktudatosság, kíváncsiság és megértés, erkölcsi magasrendűség és feltétlen szellemi nyitottság — sokféle orientációt és különböző értékfajtákat megbecsülő tágasság, műveltség, erudíció, igényesség hatja át szerzőjük kritikai véleményeit és nézeteit. A költő világképének alapértékei, szemléletének jellegzetes alapvonásai („áhítat és humanizmus”) nyilatkoznak meg Dsida írástudói működésének, írásművészetének minden területén. (Ugyan „nem teoretizáló alkat, de biztos ízlésű bíráló” — Láng Guszáv — a költő monográfiája /ld. uő: *A lázadás közzjátéka — Dsida tanulmányok*, Szombathely, 1996; uő: *Dsida Jenő költészete*, Bukarest—Kolozsvár, 2000/ — szerint is.) „Dsida Jenő cikkei, esszéi, tanulmányai irodalomról, művészetről, vallásról, a magyar nyelv szépségeiről Babits és Kosztolányi legjobb ilyen témájú munkáival vetekednek, s az érdekes kortársakról készült portréi, interjúi, emlékezései bepillantást engednek a harmincas évek Erdélyének az anyaországgal együtt lélegző kultúrájába. A könyv- és színikritikák, novellák, karcolatok, vallomások Dsidában egy olyan prózaíró és irodalomszervezőt mutatnak be, aki méltó az eddig jobbára költeményeiből ismert fiatal zsenihez. A számos, eddig válogatásban meg nem jelent kiváló írás nemcsak Dsida Jenő pályaképének jobb megértését szolgálja, de arra az adósságra is figyelmeztet, melyet még legnagyobb költőink, íróink gyűjteményes, kritikai kiadását illetően sem egyenlítettünk ki” — jelenti ki Szentmihályi Szabó Péter a Dsida Jenő prózáiból Tertinszky Edit által válogatott kötet (*Levelek a havasról*, Bp., 2001) előszavában.

*

Költői szerepfelfogásában a „poeta angelicus” Dsida természetszerűen a kényesen őrzött szellemi, világnézeti függetlenség híve volt. Mit tegyen a költő zörgő csontú éhes emberek, egymás hajába tépő kalmárok, házak körül settenkedő farkasok láttán, ezerféle lobogók csattogása és sohasem sejtett világvégek apokaliptikus jelei közepette — teszi fel a nyugtalanító kérdéseket Olosz Lajos *Bar-*

langhomály című verseskötvének méltatása kapcsán. S mintha magáról is beszélné, úgy veszi védelmébe azt a művésztípust, aki intim világában egyedül marad, menekül a hörgéstől és csatazajtól, magányosan ül barlanghomálya mélyén, s ezért önzőnek és individualistának bélyegzik — miközben pedig ő a benne elrejtett emberről szól és mindenki képmása előtt hajt fejet önmagában. Mit tegyen tehát a poéta, „aki nem elég ostoba ahhoz, hogy felüljön az újfajta világboldogítások torz cipőkrémreklámjainak? Akinek nem elég hosszú a szakálla ahhoz, hogy cégjegyző próféta legyen? Aki nem elég agyafúrt és becstelen arra, hogy lélek nélkül lelkesítsen és napi zsoldért riadót trombitáljon? (...) aki nem szabadalmazott világnézetek röpcédula-osztogatója, nem kétes szólamok hangtölcsére, nem társadalmi hadvezérek adjutánsa, hanem csak poéta? Kicsit gyermek, kicsit szórakozott, de hatványozottan ember: elíziumi harmóniára éhes, s a görög istenek italára szomjas?” S a válaszba, a konklúzióba foglalt — és némileg önarcképszerű — lírai-vallomások credo pedig *Az írástudók árulása* Babitsának hitvallásával is összecseng: az autentikus költői magatartás, a szellemi méltóság nem más, mint „az emberi életvágy és szépségigénylés szemrehányó búcsúja az elfordult és eltorzult világtól, a pogány humanista hitvallás életről, halálról és azok értékeiről, a telített egyéniség fejfölemelése a csillagokig, a világba hullott ember révedezése és csodálkozása, a gyermek játszadozása szószirmokkal és gondolatkavicsokkal”. Mert — szögezi le önérzetesen és aforisztikusan —: „A szép mindig korszerű. A cselekedet nem mindig irodalom, de az igazi irodalom már magában véve is mindig cselekedet.” (Ehhez képest a propagandairodalom egyedül üdvözítő programokat követel, azt sem eldöntve, milyen legyen az: „szocialista program, keresztény, liberális, fajvédő, nemzeti, kozmopolita, felekezeti, antiszemita, vegetáriánus, eszperantista vagy kommunista program? Avagy mindegy, csak program legyen és kész az irodalom? Vagy csak az egyik jó? Mindegyiknek a magáé? Konkurens szatócsok harca az irodalom?”)

Ennek a spirituális és esztéticista világfelfogásnak egy másik vetülete pedig egészen pontosan rokonítható Kosztolányi látásmódjával. Az *Esti Kornél énekében* a poétikusan kifejeződő (de a novellaciklusban motivikusan is felbukkanó) legfőbb szemléleti jegyek így tömörülnek: „Légy az, ami a bölcs kéj / fölhámja, a gyümölcshéj / remek ruhája, zöld szín / fán, tengeren a fölszín: / mélységek lát-szata”; „Mit hoz neked a bűvár, / ha fölbukik a habból? / Kezében szomorú sár, / ezt hozza néked abból”; „Minden bűvárnak oly nagy / a képe”; „Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélyesség”. *A mélység babonája* című Dsida-jegyzet pedig mintegy költői prózában vagy prózaversben bővíti e metaforikus-szimbolikus látomás képszerűségét: dicsérve a tenger felületének, a nap, a hold, a szivárvány színeiben játszó víz csillogásának a szépségét, s leírva az alatta tátongó, hideg és fullasztó zöld homály, cápás-polipos infernó riasztó birodalmát. Leszögezve, hogy ő ebben a mélységben nem hisz, és örülnék tartja a bűvárt, aki ide száll le bizonytalan kincsekért. S mint Kosztolányi *Marcus Aureliusa* (akinek „nem kellene ők se, kik titkon az éggel / rádión beszélnek, a jósok, a boncok, / a fer-

de vajákos”), azt is kijelentve, hogy ideálja a klasszikus, biztos és nyugodt ember, aki számot vet az élet és a halál tényével, s a tiszta ráció világosságával kutatja a dolgok végső értelmét; aki „szereti az örömet, a szellem élvezetét, az egyensúlyt és az egészséget”. Ami pedig elhajlik ettől a józanságtól és igazságtól, az betegség, „elferdült táltosok, jósok és vajákosok fantáziája, hisztéria és lázalom”; ellenben „a klasszikus ember szeme homályosság és árnyék nélkül csillogtatja a jószág, becsület, tudás és művészet kincseit”. (Ld. mindehhez: Láng Gusztáv: *Kosztolányi és Dsida*. In: *Évfordulós tanácskozások — Dsida Napok 2007*. Szerk. Muzsnay Árpád, Szatmárnémeti, 2007.)

Ezek a nyilvánvaló létszemléleti kapcsolódások a Nyugat első nemzedékének etikai esztétizmusához, keresztény sztoicizmusához: elsősorban a harmadik nyugatos nemzedék irányultságában — annak új klasszicizmusában, új mitologizmusában — kontextualizálható. Visszahajlás ez az egyéniség- és szépségkultusz övezeteihez, a sajátos és fokozott második nemzedéki ideologizmus, kollektívizmus, objektívizmus készletét megelőző szellemiséghez, paradigmához. Talán ez az ízlésbeli diszpozíció is közrejátszik abban, ahogyan Dsida József Attila *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetét megbírálja. A régi magyar lírai hangzásvilág reminiscenciáit, a „Balassa előtti virágénekek”, regösdalok, középkori ráolvasások, „kuruc rigmusok naiv muzsikájának” visszhangjait dicséri — vagyis a formaművészet, a stilizálás remekléseit —, ám az erős forma mögötti tartalmat kevesli, a programversek aranyfedezetét hiányolja, a „hideg és disszonáns” ideologikus kiszólásokat helyteleníti. (Néhány évvel később egyébként revideálja véleményét, s felsőfokon nyilatkozik József Attila egész költészetéről.) (Ld. erről: Lisztóczky László: *A vadvirág és a lilium — József Attila és Dsida Jenő barátsága*. In: uő: *A költő feltámadása — Tanulmányok Dsida Jenőről*, Eger, 2008.) — A nyugatos eszménytartalmakhoz és kifejezőskultúrához kötődő látásmódjuk, szimbolista-impreszionista, újromantikus intonációjuk jelenthette vonzóerejét a nagy erdélyi, helikoni triászban is Dsida számára — aki finom hallásával és ízlésével, mértéktartó és összetett véleményalkotásával sokféle értéksajátosságukra tudott rezonálni. Reményik Sándorban — a transzilvániai magyar irodalom hőskori romantikájának hírnökében és fogalommá vált képviselőjében — például különösen tisztelte a megnemesítő morál apoteózisát, esztétikai átvalóságát, spirituális és szakrális szépségértékét; „a tiszta művészet felületi csillogásán kívül valami mélyről előtörő fényesség is árad belőle: a hitben, böjtölésben, imádságban megtisztult ember arcának fényessége, az eszmékért lüktető szív tüze és sugárzása” — hirdette róla; s hogy „a magyar szó katakombákba visszahúzódó szertartásainak őskeresztényi értelemben vett apostola ő, a lemondásnak, a belső élet tiszta szerénységének, a nagy megtisztulásnak prédikátora”; s tömegek lelkét is megrázó, érzelmeket felkavaró és megmozgató hangja elválhatatlan egységbe forrott a kisebbségi nemzetközösség létfenntartásának minden mozzanatával. Akinek verseiben „a természet és lélek minden szépsége, minden játéka, minden ereje és vihara itt kápráztat, csillog és viharzik”; s úgy zenélnek e költemények,

mint meghatározhatatlan hangszer, melynek muzsikájából éppúgy kihalljuk a cselló lágy érzelmességét, mint a kürtök kemény harsogását, vagy a végtelenből érkező és végtelenbe suhanó széltől zöngétt aolhárfa sejtelmes hangjait”. „Erdély irodalomtörténeti nagyságú dalnokának”, az „utolsó bárdnak” a jelentőségét úgy nyomatékosítja itt Dsida, mintha kissé beleérezné abba saját művészeti ideáinak is a megvalósulását. Mert máskor, pontosan és elfogulatlanul, azt is megjegyzi — egyes fiatalabb írók vádjaira reagálva, miszerint Reményik a parnasszisták elefántcsonttornyába húzódná —, hogy ha a finomkodó parnasszienek „bravúros pepecselő ötvösmunkával csiszolták ki ékszerszerű, gondosan programtalan, csak a művészi szépet” célzó verseiket, akkor Reményik éppenséggel „rajta hagyja versein az anyag minden faragatlan durvaságát és merevségét, de ugyanakkor minden sorával megéreztetni azt a közvetlen kapcsolatot, amely az élet és a vers között lüktet. A parnasszienek elsősorban formavirtuózok voltak, Reményik Sándor még utolsósorban sem az.”

Úgy értékeli és méltányolja tehát Dsida az erdélyi, nemzeti sorsköltészet tagadhatatlan teljesítményeit, hogy az övéhez képesti másságukat egyrészt saját értékszempontjai szerint is méri, másrészt világosan tapintja ki azok határait. Tényszerűen állapítja meg például, hogy „az önállósult erdélyi magyar irodalom első évtizedében nem búgtak nálunk a szerelem vágyakozó sípjai. Pán aludt valahol a havasok medvebarlangjában. A pajkos faunok és nimfák nem merészkedtek csiklandó játékra az ólomsúlyú ég alatt. Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János és Szentimrei Jenő nemigen írtak úgynevezett szerelmes verseket. Talán Szombati-Szabó István, ez a Debrecenből jött fiatal poéta volt az egyetlen, aki *Széfa*-ciklusával szerelmes dalokat mert zengeni az erdélyi sziklák között, az egyetemes borongás napjaiban.” Ez a mégsem játszi, idilli, hanem „tusakodó”, „végzetszerű” — és „furcsa illatú”, „egzotikus”, adysan szecessziós és haláltragikumú — szerelmi líra ragadja meg főként Dsidát, miközben e költészet egész retorikai felépítését, „ódon zamatú” szépségeit, biblikus vétetésű, „gondolatritmusos”, „litániaszerű”, „monoton mormogását” („kemény kálvinista magyarságát”) is különösnek és időtállóknak tartja.

Látóhatárának széles kiterjedésével Dsida Jenő bizonyos fokú összekötő, összekapcsoló, így fontos kiegyenlítő-kiegyensúlyozó szerepet is betöltött irányzatok, áramlatok, nemzedékek, változatos szemlélettípusok között. Kosztolányi nyelv művészete (a modern magyar költői nyelvet „megtisztított, pallérozott, zenei könnyűségében” világirodalmi csúcokra emelő teljesítménye) iránti hódolata például nem homályosítja el Ady-tiszteletét sem. A „nyelv zenéjének, szókapcsolásának, gondolatfűzésének, általában annak, amit a költészet testének nevezhetnénk, Adynál nagyobb mesterét mai fogalmaink szerint nem lehet elképzelni” — állítja, s „borzongó” misztikummal teli szerelmi lírájában „két lélek és test sors rendelte, önmarcanoló egymás felé vergődését” hangsúlyozza, vallásosságában „az örök emberi pietás” megrázó személyes élményszerűségét (mely „mint borzalmas segélykiáltás harsan ki a végtelen diszharmóniából egy megsejtett kormányzó Valakihez”), ma-

gyarságküzdelmében pedig a megrendítő önismereti mélységek eszméltető tragikumát és katarzisát. De az Ady-utánérzések határozott elkerülésének szándékával az Ady-hang folytathatatlanságát is nyomatékosítja („ma már nem írhatunk az Ady Endre hangján” — amely „mégis örökké tiszta csengésű és el nem halkuló marad”, mint ahogy Homérosz is, noha „már nem írunk eposzt”). Viszont abban is igaza van, hogy Erdély lírájában, „bár tompán és messziről zöngve, de mindenhol kiérezhető az Ady-intonálás”. Nem idegenkedik tehát Dsida Ady prófétikus beszédmodorától, de például Szabó Lőrinc megint egészen másféle — köznapiasan, élőbeszédszerűen dialogikus, racionalizáló-profanizáló (jellegzetesen második Nyugatnemzedéki) — tónusaira is fogékony (a „fanyarul édes, keményen megkomponált, kristályosan tiszta, férfiasan zárkózott és szemérmes” versekre). És (a marosvécsi, helikoni íróközösség vagy az Erdélyi Szépmíves Céh szellemisége, ügye, jelentősége melletti hűséges kitartás közben) figyelve nemzedéke, sőt a fiatalabbak sokágú törekvéseit, nem zárkózik el saját korosztályának szenvedélyesebb társadalmi érdeklődésétől és vállalkozásaitól sem, megbecsüli az Erdélyi Fiatalok mozgalmának eredményeit, a főiskolás-értelmiségi kezdeményezések és önszerveződések közösségerősítő tevékenységét. „Magam is azt szeretném, ha az új írónemzedék nyíltabban nézne szembe az élet valóságával” — szögezi le, ugyanakkor a valódi erkölcsi és szellemi minőséget is számon kérve. Ennek jegyében siratja el és méltatja felsőfokon Balázs Ferencet, ecsetelve az erdélyi magyar nép, a falu felemelését célzó hallatlan erőfeszítéseit, legendássá vált, apostoli munkásságát: „Szövetkezetet alapított, minden téren igyekezett megvalósítani eszméit, vasárnapi iskolákon és tanfolyamokon oktatta népét hasznos és gyakorlati ismeretekre, megváltoztatta a falu képét, és kicsinyben megvalósította mindazt, amit egész Erdélyre vonatkozó érvénnyel megvalósíthatónak hitt.” A minőség magasrendűségének követelményéből nem engedve bírálja ellenben Dsida a fiatalok némely akcióit, illetve rója fel azok sikerületlenségeit. Például az *Új arcvonal* (1931) című nemzedéki antológia színvonalát mérlegelve a tehetség jeleit többeknél aggályosan és tágkeblűen elismeri, ugyanakkor erőteljesen figyelmeztet a szembetűnő fogyatékosokra. S nem pusztán a művészi gyengeségekre, hanem a legalább irodalmon túli szellemi-ideológiai értékteremtő erő hiányára is; „Éppen az nincs ebben a könyvben, amit a címe ígér. Nincs benne arcvonal. Nincs bátor, tiszta, alapos tudásra fektetett meggyőződés, nincs harc, nincs front, nincs fiatal és újszerű egység. Nincs művészi tökéletesség, és nincs, ami ezt legalább mint irodalmon kívül álló szociális tünet elfeledtetné: világnézeti egység.” Vagyis az önképzőköri jelleg világszemléleti karakterhiánnyal párosul. A „nemzedék árulói” közé sorolhatóság igaztalan vádját is vállalva ismételteti Dsida, hogy a tehetség nem azonos a fiatalsággal (nem mindenki zseni, aki húszéves, és nem mindenki „kivénhedt ’hülye’, aki a negyven évet túlhaladta”), s hogy „a szép kezdet termékeny és nagy tizenöt évéhez” méltó folytatás, őrsegváltó utánpótlás egyelőre nemigen mutatkozik (néhány kivételtől — Szemlér Ferenc, Böződi György, Kiss Jenő stb., illetve a legfiatalabbak falukutató, szociografikus, világszemlélet-alakító törekvésétől — eltekintve). Mert az egészre, az erdélyi magyar kultúra teljességére és a kisebbségi

sorskérdések, a nemzetiségi létprobléma súlyosságára tekintő Dsida minden értéket annak sajátos minőséglehetősége szerint mér, mindenütt az üde, izmos, markáns tehetséget keresi, s egyaránt becsüli a sokféleséget, a különbözőséget meg az együttesen kibontakozó sajátosságtartalmakat. „Ami a kisebbségi magyarság sorskovácsolta egységének jövőbeli képét illeti, korántsem valami olyan külön világnézeti egységre gondolok, mely mindent magában foglal és helyettesít. Szükségesnek látom azonban, hogy minden világnézeti csoportosulás keretében kiérlelődjenek azok a meggyező kisebbségi vonások, amelyek már a kisebbségi önvédelem közös szükségességének felismerését és vállalását jelzik” — vallotta. Ez pedig „emelkedett, alapos, ragyogóan sokoldalú kritikai szellem” megteremtését feltételezi, önkritikát és önismeretet igényel, mert „befolyásoló, átalakító, szuggeráló misszióteljesítésével” csak így lehet Erdély (a „hittel hitt” Erdély) — ez a „szabad szellemet, humánumot sugárzó föld” — „a jövő magyar irodalmának kovásza”.

Értéktanúsító lényeglátás és elemző differenciáltság egyszerre tükröződik, kedély és bölcsesség egyaránt érvényesül Dsida okfejtéseiben, amikor nagy elődökről, szeretett kortársakról vagy éppen pályakezdőkről szól. Amikor azt vázolja, hogy az idősebbek régi álmokat, emlékeket dédelgető szellemidézgetései helyett a kisebbségi sorba beleszületett fiatalabbak miképpen fordulnak a konkrét helyzetek és valóságtények felé. De hogy a különbség nem több, mint „az egymásra ütő, egymásra megszólalásig hasonló apa és fiú közötti örök különbség”. S hogy a méltó emlékezés nem a múltsiratás, hanem a sors vállalása és a munka folytatása, s ha kell, az elődök pótlása. Ilyen bensőséges tiszteletadással, emberi közvetlenséggel és józan emelkedettséggel rajzolja a kultúraalapító Kuncz Aladár, Kós Károly, Kemény János arcvonásait; de még Szabolcska Mihály korjellemző (főként „a nemesebb értelemben vett chanson-költészet iránti”) tehetségéről is ejt jó szavakat (a valós mértékeket persze sosem tévesztve el). S mintegy a helikoni szellem magaslatairól lát rá a próza- és drámaírás kiválóságaira is, a „hiperintelligens” (a kezét „a világ pulzusán” tartó) Bárd Oszkártól a világirodalmi rangú Tamási Áronig. Karácsony Benő elbeszélőművészetében a „játszi, könnyelmű és szórakoztató” felszín alatt meghúzódó mély emberi érzéseket, az egyszerűséggel, a pátosz, színpadiasság, nagyképűködés nélküli természetességgel érvényesülő magvas igazságokat, a „kedves, kedélyes bölcsesség”, „aranyos humor” és szelíden megbocsátó, „férfias jóság” fényét csodálja; s hogy jobboldal, baloldal helyett az író a „napos oldalt” választotta. És lenyűgözőnek találja ugyanakkor Nyirő József „sziklákat mozgató, elemi áradással hömpölygő szóművészetét” is, a „székely nyelv, a népi zamatok irodalmivá finomodását”, általa a zordon havasi világ, a székely néplélek elementáris megszólaltatását, a megbabonázó hősiség és tragédia kifejezését — egy „végzetes elrendeltségű, hatalmas lelkű nép felhőkig növő” mítoszával. A „vad székely rengeteg féktelen, szertelen, súlyos”, de humorral is átszótt romantikája ez, Jack London, Kipling vadonregényei mellé „székely dzsungelkönyvet” helyező valóság és varázslat, amelyben a „sötét havasi emberek” is: emberek; s „ezt a szép, meleg, jóleső, kenyérízű emberséget tudta életre kelteni Nyirő olyan írói hatalommal, tudással és

biztonsággal, amilyenre a világirodalomban is kevés példa van”. A regionális sajátosság így tehát éppen nem elszakad, hanem gyökeresen és analogikusan bekapcsolódik a világkultúrába: „akár a préríken száguldó indiánok, az amerikai honfoglalók és kaliforniai aranyásók romantikája”. A székely nyelviség és irodalmiság egyébként is szerves alkotórésze az összmagyar irodalomnak, hirdeti Dsida: „nem üres provincializmusok és góbéságok összehalmozásáról van szó, hanem a székely lélek sajátos, szép és értékes megnyilatkozásainak belesimulásáról az egyetemes magyar irodalomba, mindenki által érthető, de mégis székely ízű, a székely népgondolkodásnak megfelelő nyelven”. A különleges rész csak gazdagítja az egészet. Így történik meg a csángó népköltő, Lakatos Demeter felfedezése is. Azé a verselő, akinek strófái regősök és kobzosok, a *Halotti beszéd*, sőt az ősmagyarok korát idézik, akinek „primitíven döcögő és mégis ősi szépségeket csillogtató” népies archaizmusa egy távoli elszigeteltségben sínylődő és eredendő hagyományvilágát, eredeti nyelvét őrző magyar közösség sorsáról tudósít.

Dsida körütekintő, méltányos szemléletére jellemző, ahogyan például az induló Wass Albert verseiben is kimutatja mind a bántó utánérzéseket, mind azt a rokonszenves „meditatív elmélyültséget”, amely naivitásával és melankóliájával megkapó hangulatokat sugalmaz — valami „csöndes erdélyi borút”. Vagy, egészen más területen, Nagy István goromba, naturalisztikus társadalomkritikájának sem az élet kárhozhatja, legfeljebb a metafizikum, a költészet érintését hiányolja belőle: „az egyetlen villanás, pillanat, lehelet” feltűnését, „mely a földön vergődő embert valami örökkévalóval köti össze”.

*

Költészetszemléletének egyik jellemzően következetes vonása, hogy egészen eltérő lírai minőségek, árnyalatok körében is Dsida szinte mindig figyel a zeneiség valamilyen megnyilvánulási módozatára, jelenlétére, hatásformájára. A *Hogyan kell verset olvasni?* című eszmefuttatásában a költeménybefogadói érzékenység, a létmisztérium mibenlétének és a költő lírai világviszonyának a taglalása mellett külön kitér a műélvezet, a rengeteg olvasással művelt versértés, a nyelvi felkészültség feltételeire és tényezőire: ilyen a zenei képzettség, a nyelvtudás, a versformák ismerete. A maximális zeneiséget a tiszta, asszonánc nélküli rímelés biztosíthatja — állítja tézisszerűen, s a teljes rím híveként leszögezi, hogy a tökéletes összhangzás (két szó legalább két végső szótagjának minden magánhangzójában és mássalhangzójában való azonossága) maga a rím, s csakis ez a rím. Ami azonban csupán egy a költészet ezer kérdése közül, s a rímtelen vagy a kötetlen szabadvers is lehet műremek. A rímtechnikai szigorúság nélkül is lehet valaki jó költő szerinte, viszont megrója a népiesség ürügyén elkövetett hibákat, lazaságokat, „romboló barbárságokat”. A zeneiség tehát az egyik legfőbb és mindenkori szempontja. Ennek legkülönfélébb árnyalatait, modulációt, akármilyen rejtett vonatkozásait (olykor bár váratlanul) mindenkinél érzékeli. A muzikalitás nyilvánvaló szereptelenségét vagy közvetettségét is szereti értelmezni. Kiss Jenő népi

realista, tárgyias keménységű, „tömör” dallamú, olykor „fogyatékos, együgyű” (vagyis egyáltalán nem melodikus) soraiban például különös — a „kezdetlegesség gyönyörével ható, egzotikus tájakhoz illő kezdetleges” — zenét hall, amely arról győzi meg, hogy néha a „fület hasogató” csiszolatlanság is lehet művészi. Vagy az akkor „legfiatalabb erdélyi költő”, Hegyi Endre verseiben a rím és a ritmus „hibás-hibátlan keverése”, a szabályosság és az esetlenség szeszélyes vegyülése ad számára szintén valami különös poétikus és zenei lüktetést, „egyéni színt és ízt”. De még a Kós Károlynál és Sztánán, Körösfőn tett kirándulást megelevenítő elbeszélésében, a „keresetlen, hibátlan, ízes szép irodalmi magyarsággal” beszélő, intelligens, eleven humorú kalotaszegi nép dicséretét is zenei műszóval fűszerezi: „valamennyien ünneplőben: a legszebb magyar típus, a legszebb magyar népviseletben. A színek tobzódása, versengő virítása és tökéletes harmóniája több volt, mint piktúra: zene volt. Az üde és idillikus élet ünnepivé fokozott szimfóniája. Láttam azóta más népek viseletét, királyi díszfelvonulásokat, de ehhez a szépséghez foghatót azóta sem.” (S a képzőművészeti szóhasználat is jelzésértékű: a Rippl-Rónairól vagy a Gy. Szabó Béláról is érkező /miközben többek között Bartók Bélát is meginterjúvoló/ Dsida otthonosságára a festészetben, grafikában.) — A Kós Károlynál tett látogatásról, illetve az azt megörökítő elbeszélésről (amely szerzője alighanem „egyik legszebb és legszellemesebb prózai műve”), s a költő líraiságot és humort „bravúrosan ötvöző” történetmondásáról egyébként Lisztóczky László értekezik részletesen a *Dsida Jenő Sztánán* című tanulmányában — amely a *Sztánai Füzetek 1.* darabjában, a *Sztánai Napok 2004* című kötetben jelent meg Szabó Zsolt szerkesztésében, a Szentimrei Alapítvány és a Művelődés Műhelye gondozásában, Kolozsvár—Sztánán, 2004-ben. (Ld. még: Lisztóczky László: „*Vasárnap gyere ki hozzám Sztánára!*” — *Kós Károly és Dsida Jenő*. In: uő: *Vonások Dsida Jenő portréjához — Tanulmányok és dokumentumok*, Kolozsvár, 2005.)

S efféle ámulat övezi a magyar nyelv idők végtelensége alatt felhalmozott „pazar bőségét”, „mesés gazdagságát” is; hiszen „hatalmas, terebélyes tölgyfa egy-egy levele minden szavunk és minden levél porladó őseink egy-egy fájdalmát, örömét, könnyét, kacagását, gondját és gondolatát szívta magába.” A nyelvromlást, a nyelvi és nemzeti öntudat megroppanását fájlaló és panaszló Dsida nyelvművelésre, nyelv-ápolásra (az idegenszerűségek tetszelgő vadhajtásainak nyesegetésére, a román szavakkal összezagyvált keveréknyelv tisztítására) is felszólít (hiszen „Erdély ma felnövő ifjú magyarjai sehogysem tudnak helyesen beszélni: se magyarul, se románul”): a „nyelvistápoló” mozgalom „kötelesség és felelősség”, „melynek teljesítése és vállalása halaszthatatlan, ha nem akarjuk, hogy őseink nyelve, mindnyájunk nyelve ’szolgánép imádsága’ legyen, melyet mindenki elfeled”. A veszélyt nagynak látja, *Anyanyelvünk védelme* című írásában egyenesen a fenyegető nyelv- és nemzethalál vízióját festi: „az a nemzet, mely elfelejtette nyelvét, elvesztette önmagát. Megszűnt és meghalt, befejezte pályafutását, megérett arra, hogy a történelem szele betakarja a feledés homályával.”

A nemzeti, szellemi, erkölcsi megújulás esélyét pedig az individualizmus és a kollektívizmus hamis alternatívájának feloldásában, meghaladásában, az anyagi önzés és a bolsevik erőszak kétféle (de a bornírt materializmusban és embertelenségben összefüggő) rákfenéjének (meg nemkülönben a „túlzó fajiságnak”) a kiküszöbölésében képzelel el Dsida. Olyan üdvözítő archaikus-modern kereszténység híve, amely a lélek (érzelem és értelem) egyetemes („katolikus”) értékvilágában vitális, érzéki, életteli, egyszersmind szakralizáló entuziazmussal egyesíti és érvényesíti az örök etikai és esztétikai igazságtávlatokat. „Éppen az anyagi züllés, gazdasági leromlás, amelyet végső érvénnyel orvosolni sohasem sikerülhet, kergeti vissza az embereket a leszerepelt materializmus ösvényéről a lélek tágas útjaira. Új középkor következik bizonyval. Az elmélyedés, a lélek muzsikájának, az új rajongásnak, az új metafizikának kora. És minden bizonyval a megújult kereszténység szépséges időszaka. Előreérző lelkek szimatolják már ennek az időnek illatát.” Ez az ember- és istenszeretetet kiteljesítő ideális kereszténység („világmegváltó fantaszták” vélekedése ellenére) sosem bukott-bukhatott meg, mert hiszen még uralomra sem került — érvel a költő az igazi kereszténység mellett, amely derűs és „ujjongóan vidám alaphangulatú”, mivelhogy „Isten gyermekének lenni olyan kiváltság, mely kellőképpen átérezve elegendő arra, hogy derűt és megnyugvást adjon a sötét hatalmaktól háborgatott léleknek”. A kereszténység tehát „a legderűsebb hitvallás ezen a világon” (hangzik a *Kereszténység és életöröm* című összefoglaló esszéből is). Jósággal és tettekkel (a „mosoly virágaival”) lehet közelíteni a boldogságot, s ennek a beállítottságnak az őspéldája Assisi Szent Ferenc is, aki a természet őstörvényeihez igazodva a „mosolygás fényével” járt, Naphimnuszot zengett és „határtalanul szerelmes volt az emberszerető, világot becéző kedves Istenbe”. S a hiteles modern katolicizmus ilyen Szent Ferenc-i üzenetét képviseli Dsida szerint az „angyalhegedűn játszó” Mécs László, akinek versművészete „az Isten- és emberszeretet” zengőn előbuzgó élethimnusz, „bűvészet”, s „a legtöbb húrú, legtökéletesebb hangszer soha el nem hallgató muzsikája”. Akinél talán „gyermekebb lelkű, minden tragikumot érző, simogató és mégis örökké vidám kereszténye, tisztább szívű bohémje nem volt még a magyar irodalomnak”. Költészetének — lelki és szociális mélysége mellett — „bája”, „zengése”, „feledtető zenei narkotikuma” van, hangja „valóságos orkesztert szólaltat meg és muzsikáltat egyszerre”.

Mondhatjuk: Dsidának ezek a ma már túlzónak érezhető fiatalos lelkendezései sem üresek: megszenvedett és kiérlelt gondolatiság, világkép, stílus, poétikum, hit és meggyőződés munkál bennük — s hitelesítődve klasszikus rangú költészetének aranyfedezetével.

105 éve született Dsida Jenő

Dsida Jenő

(1907 — 1938)

Arany és kék szavakkal

Miképen boltíves,
pókhálós vén terem
zugában álmodó
középkori barát,
ki lemosdotta rég
a földi vágy sarát
s már félig fent lebeg
a tiszta étheren, —
ül roppant asztalánál,
mely könyvekkel teli
s a nagybetűk közébe
kis képecskéket ékel,
Madonnát fest örökké
arannyal s égi kékkel,
mígnem szelid mosollyal
lelkét kileheli:

úgy szeretnélek én is
lámpásom esteli,
halavány fénye mellett
megörökíteni, drága
arany és kék szavakkal
csak Téged festeni,
míg ujjam el nem szárad,
mint romló fának ága
s le nem lankad fejem
a béke isteni
ölébe, én Szerelmem,
világ legszebb Virága.
